

TÜRK SİYASİ TARİHİNİN BİR DÖNÜM NOKTASI: DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ

A TURNING POINT IN TURKISH POLITICAL HISTORY: THE FOUNDATION PROCESS OF THE DEMOCRAT PARTY

Tekin ŞEKER

Milli Eğitim Müdürlüğü, Diyarbakır, Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-5297-8498

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla beraber kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel yapısında var olan demokrasinin en belirgin öğelerinden biri siyasi partilerdir. Zira Cumhuriyet kadroları henüz vatan toprakları işgalde iken kurtuluşa giden yolda düzenlenen kongrelerde bile temsil sistemini uygulayarak halkın karar alma sürecindeki rolüne önem vermişlerdi. Bu doğrultuda yeni devlet ile birlikte Cumhuriyet Dönemi'nin ilk partisi kurulmuş olup akabinde muhalefet partilerinin de denetim mekanizması içerisinde bulunması beklenilmiştir. Bu amaçla iki kez denenmesine rağmen toplumsal ve siyasi anlamda meydana gelen karmaşalardan dolayı söz konusu partilerin siyasi hayatları kısa sürede bitmiştir. Geline süreçte çok partili siyasi hayat denemelerine yönelik beklentinin uzun bir süreyi kapsadığı görülmüştür. II. Dünya Savaşı'nın etkileri ile beraber iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi içerisindeki bir grup milletvekilinin partilerinden ayrılıp kurdukları Demokrat Parti sayesinde çok partili sistem Türkiye Cumhuriyeti tarihine girmiştir. Demokrat Parti'nin kuruluş aşaması tek bir olay ya da nedene indirgenebilecek şekilde olmamıştır. Bir çok unsurun ayrı ayrı teşekkül ederek birleşmesi ile söz konusu parti tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Anahtar Kelime: Demokrat Parti, Çok Partili Hayat, Cumhuriyet Halk Partisi, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Siyasi Partiler

ABSTRACT

One of the most prominent elements of democracy in the basic structure of the Republic of Turkey, which was established with the collapse of the Ottoman Empire, is political parties. Because the cadres of the Republic gave importance to the role of the people in the decision-making process by applying the representation system even in the congresses held on the way to liberation while the homeland was still under occupation. In this direction, the first party of the Republican Era was tried together with the new state, and then opposition parties were expected to be in the control mechanism. Despite being tried twice for this purpose, the political lives of the parties in question ended in a short time due to the social and political turmoil. After all, it has been seen that the expectation for multi-party political life experiments covers a long period of time. With the effects of World War II, a group of deputies from the ruling Republican People's Party left their parties and founded the Democratic Party, and the multi-party system entered the history of the Republic of Turkey. The establishment phase of the Democratic Party has not been in a way that can be reduced to a single event or cause. The party in question took its place on the stage of history as many elements formed separately and combined.

Keywords: Democrat Party, Multi-Party Life, Republican People's Party, Free Republican Party, Political Parties

GİRİŞ

Bu çalışmada; Osmanlı Devleti'nin son bulmasıyla beraber yerine teşekkül olunan Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim sisteminin bir parçası olan siyasi partilerin kurulmasına yönelik süreç ele alınmıştır. Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından devletin yönetim biçimi cumhuriyet olarak belirlenmişti. Bu yeni yönetim şeklinin önemli bir unsuru da demokratik rejimlerde doğal olarak bulunması gereken siyasi partilerdir. Yeni yönetimin gereklerinin bilincinde olan Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanlığı döneminde çok partili hayata geçmek hususunda iki defa deneme yapılmış ise de istenilen başarı elde edilememiştir. İsmet İnönü, döneminde ise özellikle II. Dünya Savaşı ve sonuçları çerçevesinde, dünya genelinde vuku bulduğu gibi Türkiye'de de demokrasiye işlerlik kazandırma süreci başlamıştır. Ancak çok partili hayata geçiş sürecinin yumuşak bir karakterle başlamamasının yanı sıra bir anda meydana geldiği de söylenemez. Bu itibarla çalışmada siyasal hayata etki eden iç ve dış nedenlerin incelenmesi önemli görülmüştür. Çalışmada Demokrat Parti'nin kurulma süreci incelenirken halk tarafından rağbet görülmesinin nedenlerine de değinilmiştir.

1. ÇOK PARTİLİ HAYAT'IN İLK DENEMELERİ

Çok partili hayata geçişin ilk denemesi, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından Cumhuriyet'in aceleyle ilan edildiğini belirten Rauf Orbay (Atatürk, 1990: 563), Kazım Karabekir, Adnan Adıvar, Ali Fuat Cebesoy, İsmail Canbulat, Sabit Sağıroğlu gibi mecliste II. Grubu meydana getiren milletvekilleri tarafından Terakkiper Cumhuriyet Fırkası'nın 17 Kasım 1924 tarihinde kurulmasıyla gerçekleşmiştir (Çavdar, 1999: 263-267; Akşin, 1997: 97-99). Parti programının 6. maddesi partinin fikren ve inanç olarak dine saygılı (Tunaya, 2003: 148) olduğu şeklindeydi. Atatürk, Nutuk'ta partinin programına bu maddeyi ekleyen kişilerin iyi niyete sahip olmayacaklarını; parti programının ise "en hain kafaların" eseri olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, yapılan inkılapların aleyhinde olanların bu tür bir program dahilindeki partiye ve partideki tanınmış kişilere yöneleceklerini belirterek Terakkiper Cumhuriyet Fırkası'nı şiddetle eleştirmiştir (Atatürk, 1990: 601-603). Terakkiper Cumhuriyet Fırkası, her ne kadar demokratik rejimin başlangıcını oluştursa da, irticai unsurların sığınağı haline geldiği düşünülmüştür. 1925 yılının şubat ayının içinde başlayan ve nisan ayının ortalarında kontrol altına alınan Şeyh Sait Ayaklanması'nda, partinin etkisinin olduğu belirtilmiştir. Sürecin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla 4 Mart 1925 tarihinde Takriri Sükûn Yasası'nın çıkarılması sağlanmıştır. Bu kanunun otoriteyi sağlamaya yönelik birinci maddesinde, ülkede irtica ve isyana ve toplumun nizamını bozacak her türlü teşkilat ve teşvik ve teşebbüsün ve yayının Cumhurbaşkanının onayıyla hükümet tarafından yasaklanacağı yer almaktaydı. Yasanın yürürlük süresi iki sene olmakla beraber hükümet yasaya muhalif hareket edenleri İstiklal Mahkemelerinde yargılayabilecekti (Düstur, 1934: 144). Ayaklanmanın bastırılmasından ardından 5 Haziran 1925'te Terakkiper Cumhuriyet Fırkası resmen kapatılmıştır. Vekiller Heyeti'nin, Terakkiper Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına dair raporunda; partinin 6. maddesine değinilerek buradaki maksattan ziyade hükümetin ilgili maddenin kimi şahısların irticai faaliyete bulunmalarını sağladığı ve bu durumun da mahkemelerce tespit edildiği belirtilmiştir (Tunaya, 1952: 621-622).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'yla gerçekleşemeyen çok partili hayata geçiş denemesi Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, fırkanın kurulmasında bizzat rol alarak teşvik etmiştir. Atatürk, Paris Elçiliği görevinde bulunan Fethi Okyar'dan muhalefeti denetleyecek bir fırka kurmasını istemesi, bunun en önemli göstergesidir. Mustafa Kemal, bizzat Fethi Bey'e bunun lüzumunu anlatmış; ancak kurulacak fırkanın Cumhuriyet yönetiminin laik yapısı içerisinde siyasi çalışmalarda bulunmasına müsaade edileceğini de belirtmiştir. Yapılan bir dizi görüşme ve toplantıların ardından 12 Ağustos 1930 tarihinde çok partili hayata geçiş aşaması için yeni fırka kurulmuştur (Çavdar, 1999: 297). Partinin kurulmasının ardından ülkede var olan 'gayrimemnun' tabaka herhangi bir ortak inanca sarılmadan iktidara karşı muhalif durumda olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yönelmiştir. Öyle ki kısa bir süre zarfında ülkedeki muhalefet ağı büyüyerek tüm memlekette Cumhuriyet Halk Parti'sine ve yönetimine tepkiler artmıştır. Bu durum sonucunda siyaset sahnesinde hoşnutsuzluk meydana gelmiştir. Tüm bu gelişmelerin ardından Fethi Okyar, partinin kapatılmasına dair 17 Kasım 1930 tarihinde Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği yazıda iki gerekçe sunmuştur: Birinci neden, Mustafa Kemal'in bu partiye sağladığı desteği geri çekmesi; ikinci neden ise parti yöneticilerinin, Mustafa Kemal ile karşı karşıya gelme durumunda kalmalarının kendilerini tedirgin etmesidir. Böylece Fethi Okyar, Serbest Cumhuriyet Fırkasının, belirtilen bu sebeplerden dolayı kendi kendini feshettiğini ilan etmiştir (Akşin, 1997: 107-108).

Hem Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hem de Serbest Cumhuriyet Fırkası içerisinde, cumhuriyet ve laiklik karşıtı kesimlerin bulunması, Türk siyasi hayatında dine duyarlı bir muhalefet anlayışının doğmasına neden olmuştur. Ancak cumhuriyet yöneticileri, zamanında gerekli tedbirleri alarak bu tür bir anlayışın hâkim olmasına izin vermemişlerdir (Yücekök, 1971: 85). Laiklik ve cumhuriyet karşıtı olması muhtemel bu iki partinin kapatılmasından sonra birkaç parti kurma girişiminde bulunulmuştur. Edirne'de 29 Ağustos 1930'da mimar mühendis Kazım tarafından Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi adında bir girişimde bulunulmuş; 29 Eylül 1930 tarihinde Adana'da Genel Başkanı, Abdülkadir Kemali (Öğütçü) olan Ahali Cumhuriyet Fırkası kurulmuş; ancak her iki fırka da aynı yıl içerisinde kapatılma ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca 1931 yılı Haziran ayında Arif Oruç tarafından İstanbul'da kurulmuş olan Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası da kapanma durumunda kalmıştır (https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html, 20.03.2023; Tunaya, 1952: 635, 638;). Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, hayatta iken çok partili bir siyasal ortamın gerçekleşmesini istemesine rağmen bu arzusu gerçekleşmemiştir. Onun bu arzusu, II. Dünya Savaşı sonrası konjonktür, ülkedeki muhalefetin çabaları ve İsmet İnönü'nün katkılarıyla da gerçekleşecektir.

1.1. Milli Şef Dönemi ve Milli Kalkınma Partisi

Mili Şef İsmet İnönü dönemine gelindiğinde, 18 Temmuz 1945 tarihinde I. dönem milletvekillerinden TBMM'de (1920–1923) muhalefet grubunu temsil eden II. grubun lideri Hüseyin Avni Ulaş, Cevat Rıfat Atılgan ve iş insanı Nuri Demirağ tarafından Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur (Aykol, 1996: 63). Parti kurucularından Nuri Demirağ, partisini 'siyasi anlamda milliyetçi, ekonomik anlamda cemiyetçi, liberal ve sosyal hayatta gelenekçi' olarak tanımlamıştır (Cumhuriyet, 11.07.1945: 3). Parti, 5 Eylül 1945 tarihinde Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun kuruluş iznini verdiklerini açıklamasının ardından faaliyetlerine başlamıştır (Cumhuriyet, 6.09.1945: 3). Ancak Milli Kalkınma Partisi tüm çabalara rağmen, Cumhuriyet

Halk Partisi'ne siyasi anlamda muhalefet edebilecek bir güce ulaşamamıştır. Hatta katıldığı ilk seçimlerde de Meclis'te temsil hakkını elde edememiştir.

Nuri Demirağ, 1946 ve 1950'de yapılan seçimlerde Meclis'e girmeye muvaffak olamamış ancak 1954'te, Demokrat Parti listelerinden aday olarak Sivas milletvekili seçilebilmiştir. 13 Kasım 1957 tarihinde Nuri Demirağ'ın vefat etmesi üzerine (Vatan, 14.10.1957: 3). Milli Kalkınma Partisi, 22 Mayıs 1958'de feshedilmiştir. Milli Kalkınma Partisi'nin seçimlere katılmasına rağmen istenilen başarıyı elde edememesi ile çok partili hayata geçiş süreci bir kez daha akamete uğramıştır. Böylece İsmet İnönü döneminde kurulan Milli Kalkınma Partisi, kendinden sonraki dönemde kurulacak olan partilere öncülük etmesinin dışında bir önem arz etmemiştir. Zira, Demokrat Parti'nin kurulması ve 1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelmesiyle çeyrek asırlık bir sürecin ardından çok partili hayata geçiş arzusu gerçekleşmiş olacaktır.

2. DEMOKRAT PARTİ'NİN SİYASET SAHNESİNDE YERİNİ ALMASI

Milli Şef İsmet İnönü iktidarında muhalif olarak kurulan ilk siyasi parti, Milli Kalkınma Partisi olmuştur. Ancak bu parti de beklenen olumlu etkiyi yaratamamıştır. 1946 yılının başlarında kurulan Demokrat Parti ile uzun süredir gerçekleştirilmek istenilen çok partili siyasal hayat başlamıştır. Türk siyasi yaşamında önemli bir yer teşkil eden Demokrat Parti'nin kuruluş süreci sanıldığı gibi bir anda olmamış, iç ve dış dinamikler de bu sürece katkıda bulunmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın dünyada ve Türkiye'deki etkilerinin bu süreçte belirleyici olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye, müttefik devletlerin II. Dünya Savaşı'nda galip gelmelerinin ardından uzun zamandır devam ettirdiği tarafsızlık politikasını terk etmiştir. Almanya'ya sonrasında da Japonya'ya savaş ilan edip demokrasi bloğunun tarafında olduğunu göstermiştir. Böylelikle San Francisco'da düzenlenecek olan Birleşmiş Milletler Konferansı'na katılmayı hedeflemiştir. Siyasal iktidar, artık tek partili hayatın devam edemeyeceğini görmüş ve savaştan galip çıkan ülkelerin genelinde etkili olan demokratik yönetim anlayışına ve bu anlayışa uygun olan çok partili yaşamın kaçınılmaz olduğunu fark etmiştir (Kongar, 1999: 22). Nitekim 25 Nisan 1945'te San Fransisco Konferansında müttefikler (Cumhuriyet, 26.04.1945: 2) daha önce 1 Ocak 1942'de kabul ettikleri Birleşmiş Milletler Beyannamesi'nin maddelerini yeniden onaylayarak, Birleşmiş Milletler örgütü içinde yer almanın temel şartı olarak demokratik yönetime sahip olmak gerektiğini belirtmişlerdir. San Fransisco'da düzenlenen konferansa katılmak isteyen Türkiye aleyhinde, ABD basınında Türkiye'deki siyasal yapının antidemokratik olduğuna dair makaleler kaleme alınmıştır. ABD basınındaki bu aleyhteki yazılara karşın İngiltere Başbakanı Churchill'in bireysel gayretleri sonucunda Türkiye de konferansa davet edilenler arasındaki yerini almıştır. Nihayet Milli Şef, Türkiye'deki demokratik hayatın inşasına yönelik Amerikalıların sorularına karşılık olarak konferansta yer alacak Türk heyetine; "ülke tarihinde Mustafa Kemal'in büyük bir reformist olduğunu, İsmet İnönü'nün de reformlar doğrultusunda Atatürk'ün arzusu olan demokrasiyi yerleştirmek" amacıyla olduğunu ifade etmelerini istemiştir. İnönü, şimdiye kadar meydana gelen gecikmenin nedeninin de savaşın getirdiği tehlikeler ve sorunlar olduğunu, savaş bitiminde bu amacı gerçekleştirmenin en kutsal arzusu olduğunu konferansta ifade edilmesini belirtmiştir (Ulus, 20.10.1950: İkinci, 1997: 274-275). Milli Şef, konferansta belirttiği fikirleriyle Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere temsilcilerine, bir anlamda demokrasi rejiminin ülkede bir bütün halinde tahakkuk edilmesi hususunda garantör olacağını beyan etmiştir. İnönü, bu hamlesi ile daha önce imzalanan dostluk antlaşmasını 1945'te fesheden

Sovyetler Birliği karşısında, Batı Blok'unun kendi yanında olmasını amaç edinmiştir. 26 Haziran 1945 tarihinde biten Birleşmiş Milletler Konferansı'nın İnsan Hakları Bildirgesi'ndeki 20'nci maddenin tek partili sistemlere uymamasına binaen Türkiye, Sovyetler tehdidine karşın Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini almayı düşünmüştür. Bundan dolayı İsmet İnönü'nün talimatıyla konferansa katılan heyetin başkanı olan Hasan Saka'nın, Reuter haber ajansına verdiği demeçte Türkiye'deki rejimin modern demokrasilerde olduğu gibi gelişmekte olduğunu, anayasamızın da modern demokratik anayasalarla boy ölçüşebileceğini ve başkalarınınkinden de ileri de olacağını belirtmiştir. Konferans heyetindeki bir diğer üye Ahmet Şükrü Esmer, gazetecilere verdiği demecinde Türkiye'nin güvenlik noktasında Batı tarafında yer aldığını belirterek milletimizin Amerikanlılara hayranlık beslediğini (Ulus, 21.05.1945: Ekinci, 1997: 276-277) ifade etmiştir. Birleşmiş Milletler Konferansı San Fransisco'da devam ederken, İsmet İnönü de 19 Mayıs'ta, Gençlik ve Spor Bayramı törenlerindeki nutkunda tek partili siyasetin biteceğinin haberini veriyordu. İsmet İnönü, söylevinde halka dayanan cumhuriyet yönetiminin ilerleyip gelişeceğini, harbin getirdiği olağanüstü tedbirlerin kalkmasıyla ülkede siyasetin ve düşünce hayatının daha fazla gelişeceğini söylemiştir. Milli Şef, Büyük Millet Meclisi'nin ülkedeki yönetimi eline aldığı günden beri demokrasiyi ilerlettiğini ve millete dayanan yönetimin, ülkeyi özgür düşünceye ve hayata eriştirdiğini belirtmiştir (Akşam, 20.5.1945: 1; Cumhuriyet, 20.5.1945: 1-3).

İsmet İnönü, 1 Kasım 1945'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında yaptığı konuşmada da: "Dışarıda ve içerde, bütün güç şartların yaman etkilerine karşı, Türk milletinin kaderini selamet yolunda yürütmek için" Büyük Millet Meclisi üyelerine gösterdikleri gayretlerden ötürü teşekkürlerini sunmuştur. Ayrıca ülkenin altı yıldan beri savaş koşulları içerisinde bulunduğunu, cumhuriyet döneminde demokrasinin muhafaza edildiğini ifade etmiştir. İnönü, tek eksiğimizin iktidarın karşısında bir muhalefet partisinin olmadığını, geçmişte bunu tamamlamak için iki defa teşebbüs olmasına rağmen başarı sağlanamamasının talihsizlik olduğunu ancak gelinen süreç itibarıyla ülkenin ihtiyaçları neticesinde özgürlük ve demokrasi sayesinde yeni bir partinin kurulmasının mümkün olacağını belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1.11.1945: 3-7).

Milli Şef, demokrasiye geçmenin gerekliliğini kabul ederken dönemin şartlarının bu durumu geciktirdiğini de ifade etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili Berç Türker de, mevcut durumun önemini açıklarken "Allah'ın" inayeti ve "Yüce Milli Şefimizin" üstün siyasetinin sonucunda ülkenin altı sene süren savaşın olumsuz etkilerinden korunduğunu ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 17.12. 1945: 109). Görüldüğu üzere 1945 yılındaki siyasi gelişmeler çok partili hayata geçiş sürecinde etkili olmuştur. Özellikle de 25 Ocak 1945 tarihinde esasları açıklanan Toprak Reformu Yasası dönüm noktası olmuştur. 14 Mayıs'ta başlıyan görüşmelerle beraber Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde "örgütlü ve sistemli bir muhalefet" anlayışı belirmiştir. Toprak Reformu Yasası'nın 17'inci maddesi özellikle büyük topraklara sahip olanların tepkilerinin odak noktası olmuştur (BİLA, t.y. s.188-189). Maddeye göre:

Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39 uncu madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde uç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz (Resmi Gazete, 1945: 8894).

Tasarının görüşmeleri esnasında toprak sahibi olan birçok milletvekili söz alıp tasarı aleyhinde görüş belirtmiştir. Bu milletvekillerinin büyük bölümü mülk kaygısı güden konuşmalar yapmasına rağmen Adnan Menderes, demokratik rejimin temel ilkelerine değinerek mevcut şartların henüz olgunlaşmadığı yönünde fikir beyan etmiştir. Menderes, savaşın ağır şartlarından dolayı ekonominin girdiği sürecin zor bir dönem olduğunu belirtmiştir. Ki bu durumdan kurtulmanın çaresi olarak da Türkiye'nin, yeni dünya düzeninde yer edinmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca takip edilen siyasetin de doğru olmadığını dünya savaşının getirdiği zor şartlarla beraber, kolaylıkla uygulanan tedbirlerin uzun süreli düzensizliğe neden olduğunu söylemiştir. Menderes devamla “ Cumhuriyetin ülkemizin çehresini değiştiren eserler verdiğini, bunlarla yetinmemek gerektiğini zira dünyanın ilerleme temposunun çok hızlandığını, aramızdaki mesafeyi azaltıp onlara yetişmek zorun olduklarını, ayrıca dünyanın yeni düzeninin ihtiyaç ve gerçeklerine uyup yeni bir anlayış ile uygun olmayan mevcut durumun düzeleceğini” belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 21.5.1945: 229-230). Adnan Menderes'in demokrasiye vurgu yaptığı söz konusu konuşmasıyla Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki muhalefet iyice belirginleşmiştir. Bu muhalefet esasen 21 Mayıs 1945 tarihinde başlayan bütçe görüşmelerinde de açık hale gelmiştir (Aykol, 1996: 65). Görüşmeler sırasında Adnan Menderes, Yusuf Hikmet Bayur, Emin Sazak, Feridun Fikri Düşünsel gibi milletvekilleri yapılan uygulamaları eleştirmişlerdir. Nitekim Şükrü Şaraçoğlu'nun hükümet bütçesine Adnan Menderes, Celal Bayar, Emin Sazak Hikmet Bayur, Recep Peker, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü aleyhte oy vermişlerdir (Cumhuriyet, 30.5.1945: 1).

Tüm muhalif değerlendirmelere ve yükselen seslere rağmen 11 Haziran 1945'te Toprak Reformu tasarısı Meclis'te kabul edilmiştir. 15 Haziran 1945'te Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (Resmi Gazete, 15.6.1945). Tasarının Meclis'teki görüşmeleri devam ederken 7 Haziran 1945'te Cumhuriyet Halk Partili dört milletvekili; Mahmut Celal Bayar (iş adamı), Refik Koraltan (bürokrat), Fuat Köprülü (Tarih Profesörü) ve Adnan Menderes (pamuk üreticisi ve toprak ağası), “Dörtlü Takrir” denen önergeyi Cumhuriyet Halk Parti'si grubuna vermişlerdir. Önergede iktidarın toleransı ve dünyadaki olumlu gelişmelerin etkisiyle (Konyar, 1999: 31-32; Timur, 1991: 14), “Milli hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesinin anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin” alınmasının yanında “Yurttaşların siyasî hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanlarının sağlanması” yer almaktaydı. Ayrıca partinin faaliyetlerinin de bu esaslar çerçevesinde yeniden düzenlenmesi gerektiği yer almaktaydı. Takrir'de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, “Teşkilatı Esasiye Kanununun, demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve cumhuriyetin kurucusu Büyük Atatürk bunu tamamıyla demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştır.” denilerek her ne kadar muvaffak olamazsa da, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bu amaçla kurulduğuna dikkat çekilmiştir. Takrir'in son kısmında İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasındaki ‘siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde hüküm süreceği’ ifadesi alınıp takririn gerekliliğine dikkat çekilmiştir (B.C.A., 490..1.0.0. 572.2277.3). Fakat takrir, Cumhuriyet Halk Parti'sinin 12 Haziran 1945'teki grup toplantısı sonucunda değerlendirilerek reddedilmiştir (Son Posta, 13.6.1945:1). Teklifin reddedilme gerekçesi ise hâlihazırdaki kural ve kanunların tadiline sebep olmasının yanında bu tür önerilerin görüşülme yerinin grup toplantısından ziyade Millet Meclisi'nin olması gerektiği şeklinde gösterilmiştir (Cumhuriyet, 13.06.1945: 1). Cumhuriyet Halk Partisi Grubunda, Dörtlü Takrir'in ele alınmasına rağmen reddedilmesi ve bunun sebeplerinin de açıklanması aslında tek partili iktidarda alışık olunmayan bir durumdur. Öyle ki daha önceden Cumhuriyet Halk

Partisi grup toplantılarında sonuç olarak parti grubunun toplandığı ve gerekli kararların alındığı türündeki ifadeler kullanılıyor iken yeni dönemde grup toplantılarının açık yapılacağı ifade edilmiştir (Bila, t.y: 187). Böylece alınan kararların gerekçeleri de açıklanarak kamuoyu ile paylaşılmış olduğu görülmektedir.

Dörtlü Takrir'in sahiplerinin amacı aslında bir parti kurmaktan ziyade parti içerisindeki memnuniyetsizliği belirgin hale getirip muhalefeti etkili hale getirmektir. Adnan Menderes hükümetin ve tek partinin denetimsizliğinden dolayı doğan zaafın memleketin aleyhine olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı da takriri veren arkadaşlarıyla beraber gayelerinin bu olumsuz durumun ortadan kalkması için Anayasa hükümlerinin tatbikinden dolayı önergeleri verdiklerini açıklamıştır. Kendilerine yapılan saldırılara rağmen partilerinden ayrılmayı düşünmemelerine rağmen ihraç edildiklerini belirtmiştir (Cumhuriyet, 18.7.1945: 3). Milli Şef İsmet İnönü de, takririn sahibi milletvekillerinden parti içerisinde muhalefet yapmaktan ziyade yeni bir parti kurarak (Cumhuriyet, 5.12.1945: 1-3) muhalefet yapmalarını istemiştir. İsmet İnönü bu teklifi yaparken daha önce kurulan Milli Kalkınma Partisi'ne değer vermeyip iktidarın karşısında bir partinin olmadığını belirtmekteydi (Bila, t.y: 198). Dörtlü Takrir'in parti grubunda kabul edilmemesi üzerine Fuad Köprülü ve Adnan Menderes, Vatan gazetesinde muhalif yazılar kaleme almışlardır. Bu yüzden 21 Eylül 1945 tarihinde partilerinden ihraç edilmişlerdir (Akşam, 22.09.1945: 1). Vatan Gazetesinde 2 Ekim 1945 tarihinde parti içindeki ihraçların parti tüzüğüne aykırı olduğunu belirten Refik Koraltan da partiden çıkarılmıştır (Akşam, 28.11.1945: 2). Yaşanılan gelişmelerin ardından Celal Bayar, 27 Eylül 1945 tarihinde herhangi bir gerekçe göstermeden milletvekilliğinden (Cumhuriyet, 28.9.1945: 1), ardından da 3 Aralık 1945 tarihinde partisinden çekilmiştir. Bayar'ın, istifasının ardından yeni bir parti kuracaklarına dair açıklamaları da basında yer almıştır (Cumhuriyet, 4.12.1945: 1-3). Celal Bayar'ın istifası ile beraber artık yeni partinin isminin ne olacağı da gündeme gelmiştir. Öyle ki iktidarın basındaki temsilcilerinden Cumhuriyet gazetesinde yeni partiye kurucuları tarafından "Kemalist Demokrat" isminin verilmek istendiği her ne kadar belirtilmişse de bunun mümkün olmayacağı belirtilmiştir. Çünkü Kemalizm, Cumhuriyet Halk Partisi'nin tuttuğu bir yol olduğundan iktidarın buna izin vermeyeceği öngörülmekteydi (Cumhuriyet, 3.12.1945: 1). Akşam gazetesinde ise yeni kurulacak partinin muhtemel isminin "Demokrat Halk Partisi" olacağı yer almaktaydı (Yeni Parti Hazırlığı, Akşam, 4.12.1945: 1). Bir başka basın yayın organında partinin isminin "Türkiye Demokrat Partisi" ya da "Türkiye Halk Demokrat Partisi" olacağı ifade edilmiştir (Son Posta, 7.12.1945: 1). Yeni kurulacak parti için gündeme gelen bir diğer isim de "Demokrat Çiftçi Partisi" idi (Akşam, 2.12.1945:1). Ancak 8 Aralık 1945 tarihli gazetelerde kurulmak üzere olan fırkanın isminin "Demokrat Parti" olduğu yer almakla beraber muhalefetten ziyade "murakabe" (denetim) görevini üstleneceği yer almaktaydı (Akşam, 8.12.1945: 1; Celal Bayar'ın kurduğu partinin adı "Demokrat Partisi" oluyor, Son Posta, 8.12.1945: 1). Demokrat Parti resmi isminin yanında halk tarafından "Demir Kırat" olarak da anılmıştır (Aydemir, 1998: 127).

Celal Bayar, Demokrat Parti'nin kuruluşunun ardından İsmet İnönü'ye, Çankaya'da partinin programı hakkında bilgilendirme yapmıştır (Cumhuriyet, 5.12.1945: 1). Yapılan görüşmede ana konular eğitim, laiklik ve dış politika üzerine olmuştur. İsmet İnönü, Terakkiperver Fırkası'ndaki gibi dini inançlara saygılı olmakla ilgili bir maddenin varlığı ile ilgili soru sorması üzerine Celal Bayar, kendisine böyle bir maddenin olmadığını söylemiştir. İsmet İnönü, ilkökul seferberliği, köy enstitüleri ve dış politika konularında Celal Bayar'dan olumlu yanıt alınca yeni parti için tamam yanıtını verip desteğini göstermiştir (Karatepe, 1993: 111-112). İsmet İnönü, yapılan inkılaplara duyarlı olmasına karşın, demokrasinin

ülkede yerleşmesi adına gerektiğinde devrimlere yönelik küçük bir takım düzenlemelerin olabileceği şeklinde ifadeler de kullanmıştır. Ancak inkılapları demokrasi yolunda feda etmek İsmet İnönü'nün kendisi ile ters düşmekten ibaretti. Zira, demokrasinin işlerlik kazanmasının ardından, inkılaplar için yaptığı mücadele, inkılapların yapılış sürecinde Mustafa Kemal ile verdiği mücadeleden daha zor olmuştur (Kalkanoglu, 1991: 133).

Demokrat Parti'nin kurulma sürecinde aslında İsmet İnönü'nün hoşgörülü yaklaşımı, izni ve desteğinin olduğu görülmektedir. Nitekim çok partili hayata geçiş için 1944-1945 yıllarında Celal Bayar ismi düşünülmüş, kendisi ile bu konu hakkında iletişime geçilmiştir (Timur, 1991: 16). Ulus gazetesinde de Bayar'ın, kişiliği üzerinde durularak "fazileti, dürüstlüğü ve ülkücülüğü" ile geçmişte parti içerisinde üstlendiği görevlere dikkat çekilmiştir. Celal Bayar'ın, Kemalist davaya ve Türk inkılabının geleneklerine göre bir muhalefet partisini kurmaya muvaffak olması temenni edilmiştir (Yeni Bir Muhalefet Partisi, Atay, Ulus, 3.12.1945: 1-2). Cumhuriyet gazetesinde de, Celal Bayar'ın tarihi şahsiyeti üzerinde durularak "Yüzde yüz Atatürkçü ve inkılapçı bir devlet adamı" olduğu belirtilerek ülke için, ülkesinin istikbali için mücadele edeceği dile getirilmiştir (Yeni Parti, Nadi, Cumhuriyet, 4.12.1945: 1). Akşam gazetesinde yeni partinin kuruluşu ile ilgili hükümete herhangi resmi bir başvurunun olmamasına rağmen "Celal Bayar ve arkadaşları Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan" tarafından kurulacağı ve önümüzdeki hafta hükümete başvuru yapılacağı yer almaktaydı (Akşam, 1.12.1945: 1). Yine aynı gazetede Celal Bayar'ın yöneticiliği ile ilgili yapılan değerlendirmede kendisinin Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurucularından biri olduğu anımsatılarak bununla iftihar ettiği, bu durumun kendisine değer kattığı, ayrılmış olduğu ve karşı tarafına geçtiği partiyle münasebetlerde de yararlı bilgi ve "candan irşat kaynağı" olacağı belirtilmekteydi. Celal Bayar, bir parti liderinde olması gereken bütün özelliklere sahip olmasının yanı sıra milliyetçi, dürüst ve erdemli kişiliğini de kanıtlamıştır. Kendisi bir parti lideri olarak insanları etrafında toplayıp yanındakilerine olduğu gibi karşısındakilere de itimat ve hürmet aşılabilir. Bir ekonomist olarak da liberalizm ve kişisel girişimin yanında olduğundan bir partiye de gerekli olan bu tür bir lidere sahip olmaktadır (Akşam, 3.12.1945: 1-2). Söz konusu olan partinin tüzük ve programının hazırlanmasından sonra 7 Ocak 1946 tarihinde resmen kurulmuştur (Cumhuriyet, 8.1.1946: 1-3). 85 maddeden ibaret olan parti programının ilk dört maddesi demokratik unsurları ihtiva etmekteydi. Özellikle birinci madde partinin misyonunu açıklayan bir niteliğe sahipti. İlgili madde de Demokrat Parti'nin ülkede demokrasi zihniyetinin daha kapsamlı ve ileriye doğru gerçekleşmesinin yanında genel siyasetin demokratik çerçevede ve anlayışta yürütülmesi amacıyla kurulduğu hükmü yer almaktaydı. (https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946, 22.03.2023) Demokrat Parti programını açıklayan Celal Bayar, tek partili yönetim anlayışı ile demokrasinin bağdaşmayacağını belirtmiştir. Bunun yanında Demokrat Parti'ye yönelik iktidarla danışıklı dövüş içerisinde olduğuna dair iddialara yönelik de 'böyle bir muvazaayı ne kabul ne de teklif edecek kimse yoktur' şeklinde cevaplandırmıştır (Son Posta, 8.1.1946: 1). Dış basının parti ile ilgili merak noktası ise dış politika alanında olup Celal Bayar, 'Atatürk'ün Türkiye istiklalini, dünya barışını hedef tutan dış siyaseti partimizin de daima sadakatle tutacağı yoldur' diyerek iktidar ile bu konuda aynı yolu takip edeceklerini belirtmiştir. Bayar, Türkiye'nin istiklali ve toprağının bütünlüğüne yönelik oluşacak bir tehditte ulusal şerefın gerektirdiği gibi millet olarak bir olacaklarını, bu konuda ayrı bir fikrin hasıl olacağına ihtimal vermediğini söylemiştir. Celal Bayar bu konunun siyasi bir mesele olmadığını milli var oluş davasının sonucu olarak "vatan aşkımızın ve yüzlerce yıllık bir tarihin yarattığı milli karakterimizin tabii icabı" olduğunu ifade etmiştir (Akşam, 11.1.1946:

2). Celal Bayar, Demokrat Parti'nin 8 Ocaktaki Genel İdare Kurulunun yaptığı toplantıda gizli oy ve ittifak ile partinin genel başkanlığına seçilmiştir (Ulus, 9.1.1946: 1).

3. DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞUNDA EKONOMİK VE SOSYAL ZEMİN

Demokrat Parti'nin doğmasında etkili olan faktörlere bakıldığında II. Dünya Savaşının etkileri dikkat çekmektedir. Savaşın olumsuz etkileri özellikle hükümetin ekonomik politikalarında görülmüş, ekonomik şartlar halk nezdinde hoşnutsuzluğu neden olmuştur. Devletin borçları artmış, enflasyonun etkisiyle halkta ve özellikle de memur kesiminde tepkiler belirgin bir şekilde görülmüştür. Üretim dengesizliğinin artmasıyla karaborsayla uğraşan “savaş zenginleri” diye tabir edilen bir sınıf da doğmuştur (Tuncay, 1996: 145). Bu sınıfın etkisini kırmak için 1940 yılında Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştır. Kanunun birinci maddesi, olağanüstü hallerde devletin ekonomik ve milli savunma bakımından güçlendirilmesi maksadıyla Bakanlar Kuruluna yetkiler vermiştir (Resmi Gazete, 26.1.1940). Ancak beklenen sonuçların elde edilememesi de Demokrat Parti'yi doğuran nedenlerden biri olmuştur.

II. Dünya Savaşı sürecinde ekonomik anlamda iki kesim belirgin bir şekilde zenginleşmiştir. Bunlardan ilki tamamen Müslüman Türklerden meydana gelen büyük çiftçiler, ikinci ise bütünüyle olmamakla beraber geniş ölçüde Rum, Yahudi ve Ermenilerden oluşan tüccarlar olmuştur (Lewis, 1998: 296). Hükümet, savaşın ekonomiye olan olumsuz etkilerini kırmak için kaynak temini adına bir defaya mahsus olmak üzere “Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalade kazançları üzerinden alınmak” kaydıyla Varlık Vergisi Kanunu'nu çıkarmıştır (Resmi Gazete, 12.11.1942). Başbakan Şükrü Saraçoğlu, kanunu savunurken amaçlarının “tedavüldeki paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır” demiştir (Başvekilin Mühim Nutku, Vatan, .11.1942: 4). Varlık Vergisi Kanunu, içeriği itibarıyla belli kesimlere yönelik olması tek partiye yönelik bir memnuniyetsizliğin ve muhalefet anlayışının da doğmasına etki etmiştir.

Savaşın doğurduğu zengin zümrenin temsilcilerinin giderek güçlenmesi siyasi anlamda iktidara aday olma isteklerini doğurmuştur. Bu burjuvazi sınıfının siyasi arenada bürokrasiden ayrılma ihtiyacı da kendini göstermektedir. Öyle ki bu ihtiyaç, entelektüel bürokratik kesimin kendilerini siyasetçilerden üstün görmelerine neden olmuştur (Heper, 1992: 195; Kongar, 1999: 27). Bu kesimin etkisinin artması nedeniyle Meclis'te 1946 yılında mali bütçe görüşmelerinde devletçilik ilkesinin önemine dair görüşler dile getirilmiştir. Bütçe görüşmeleri devam ederken Zonguldak Milletvekili Rebi Barkın, Cumhuriyet Halk Partisi'nin devletçiliğe dair ilkelerini belirtirken partinin bütün sınıfları, (işçi, memur, çiftçiler, sanayi erbabı, meslek erbabı vb.) “devletin ve umumi camianın hayat ve saadeti” için gerekli gördüğünü söylemiştir. Devletçiliğin gayesini de farklı kesimlerin rekabetinden ziyade sosyal hayatın düzenini sağlama ve bireylerin ortak menfaatlerini tesis etmek olarak belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 17.12.1945: 107).

Samet Ağaoğlu, Meşrutiyet ve Cumhuriyet idarelerinin kabul edilmesine karşın, ülkeyi yönetenlerin zihniyetlerindeki inkılap düşüncesinin ağır olduğunu; fiili ve nazari idare biçimlerinin birbiriyle uyuşmadığını belirtmiştir. Zira, Demokrat Parti'nin amacının gerçek anlamda demokratik Cumhuriyet'in şartlarını yerine getirmek olduğunu, devlet ve birey arasında da “hür insan ve hür vatandaş” ilkesinin esas alınacağını ifade etmiştir (Ağaoğlu, 1947: 16). Bu görüşleri destekleyen bir konuşmayı Adnan Menderes 17 Ocak 1948'de

partisinin Aydın İl Kongresi'nde yapmıştır. Menderes, Demokrat Parti'den daha önce bir demokrasi cereyanının olduğunu belirterek kendilerinin milletin vicdanındaki hissi ve heyecanı örgütleyerek bir harekete dönüştürdüklerini ifade etmiştir (Esirci, 1967: 121).

Demokrat Parti'nin doğmasındaki etkenlerden biri de ideolojik etkenlerin varlığıdır. Kurulan cumhuriyetçi ulus devletinin ardından uzun süren tek parti döneminde inkılapların halk üzerindeki etkisi ve yönetimdeki uygulamalardan doğan tepkiler siyasi alanda reform yapılması gereğini doğurmuştur (Kongar, 1999: 29). Özellikle Cumhuriyet dönemi inkılaplarının, 1937 tarihinde Anayasa'ya girmesinin ardından "dinsel temaların" etkinliği kırılmıştır. Bundan dolayı olacak ki İsmet İnönü, süreç içerisinde inkılapların yeniden yorumlanması gerektiği fikrine sahip olmuştur (Şeker, 2022: 1244). Ancak geçmiş dönem Cumhuriyet Halk Partisi iktidarlarında inkılapların halk tabanına yerleşme sürecinde uygulanan tahakküm iktidar partisini zulmedici olarak göstermiştir. Bundan dolayı Türk halkı zalimin yanında olmayarak mazlum olan Demokrat Parti'nin yanında yer almıştır (Ağaoğlu, 1972: 78). Tek parti iktidarlarında uygulanan sıkı önlemlerin özellikle köylüler ve yerel önderler tarafından memnuniyetsizle karşılandığı görülmüştür. Bu olumsuz durum toplumun, Demokrat Parti'ye yönelmesini sağlamıştır (Özek, 1962: 98).

Demokrat Parti'nin halkta rağbet görmesinin bir nedeni de lider kadronun bürokrasinin elitlerinden olmalarına karşın partilerini çevre kültürü ile özdeşleştirmiş olmalarıdır. Bu sebeple olacak ki Demokrat Parti, taşra kesiminden taraftar bulan "ilk siyasi parti haline" gelmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin bürokrat kesimi, elde edilen başarıyı küçümseyerek Demokrat Partililere "kaba köylüler" ve "taşralı ahmaklar" diye ithamda bulunmuşlardır. Demokrat Partili kadrolar ise bu ithamları kendi lehlerinde kullanarak partilerinin "halkçı" özelliğini ön plana çıkararak Cumhuriyet Halk Partisi döneminde mağdur olan kesimlerin savunucusu haline gelmişlerdir (Mardin, 1998: 133-134). Aslında Demokrat Parti'yi kuran kadrolar, vurguları farklı olmasına rağmen Cumhuriyet Halk Partisi ile temelde aynı felsefi düşünceyi savunmuş eski Kemalist kadronun devamıdır. Bunlardan Mahmut Celal Bayar, Mustafa Kemal Atatürk'ün güvenini kazanmanın yanında Atatürk'ün son başbakanı olma özelliğine sahipti (Ahmad, 1995: 149). Bir diğer kurucu olan Adnan Menderes, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda milletvekilliği yapmış olup 1930-1945 tarihleri arasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin Kütahya Parti Müfettişliği görevlerinde bulunmuş ve itibar kazanmıştır (Bayar, t.y: 28-29). Samet Ağaoğlu da, Demokrat Parti'nin kurulmasına dair sorulan soruya; "iki lider ve bazı yüzler" cevabını vererek Ali Fuat Cebesoy, Halide Edip, Rauf Orbay, Ahmet Emin Yalman, Adnan Adıvar, Hamdullah Suphi Tanrıöver gibi memleketin siyasi hayatına yön veren kişilerin önemine de vurgu yapmıştır (Ağaoğlu, 1972: 82). Parti kurucuları halk tarafından, "Demokrasimizin büyük kurtarıcısı" ya da "Demokrasimizin büyük aslanı" diye nitelendirilen hürriyet kahramanları olarak görülmüştür. Ancak bu kişilerin daha "düne kadar tek partili rejimin bütün işlerine, iyiliğine ve kötülüğüne karışmış" olanlar olduğu da bir gerçektir ("Demokrat Parti ve muhalefet fikri", Başar, A. H. Cumhuriyet 10.8.1946: 2). Demokrat Parti'nin kuruluş evresine bakıldığında, birden fazla farklı unsurun etkili olduğu görülürken kendisine teveccüh edilmesinin en temel nedeninin de kendisinin farklılığından ziyade, Cumhuriyet Halk Partisi'nden kaynaklanan eksikliklerin olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Demokrat Parti'nin kuruluş dönemi zor şartlar neticesinde olmasına rağmen halk, Demokrat Parti'ye programı veya herhangi farklı bir özelliğinden dolayı yanaşmamıştır. Türk

milleti, Cumhuriyet Halk Partisi'nin katı yönetiminden dolayı bu partinin karşısında durabilecek bir partinin olması arzusuyla Demokrat Parti'ye yönelmiştir. Öyle ki Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi halinde, ülkenin nasıl yönetileceğine dair herhangi bir düşünce yapısı önem arz etmemiştir. Zira Celal Bayar, Parti'nin kuruluşu sürecinde Ulus gazetesi yazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ın "memleketteki iç durumunun yeni bir partinin kurulmasına henüz uygun olmadığına" dair yazdığı mektubuna; partiyi kuracaklarını, kendilerine ve millete güvendiklerini belirtmiştir. Bayar, Parti'nin kuruluşu sonrasında memlekette meydana gelecek herhangi siyasi bir afetin sorumluluğunu da kabul edeceklerini ifade etmiştir. Tüm olumsuzluklara rağmen, millete güvenerek işe kalkışacak olan bir partinin iktidara gelmezse bile yapacağı uyarmalar ile ülkeye hizmet edebileceğini iddia etmiştir (Bayar, t.y: .37-38).

Çok partili hayata geçiş döneminin koşulları ve geçiş süreci incelendiğinde Türkiye'nin, Sovyet tehdidine karşı Batılı demokratların desteğini kazanmayı amaçladıkları ve bu nedenle Batı'ya demokratik rejimin gerçekleşeceğinin garantisini verdikleri görülmektedir. Sovyet tehdidine karşı Birleşmiş Milletler çatısı altında Batı ile birlikte hareket etmek Türkiye için akılcı bir politik tavır olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan II. Dünya Savaşı'nın galip devletleri, Birleşmiş Milletler içinde yer almanın tek şartı olarak demokratik bir sisteme sahip olmayı öne sürmüştür. II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada hâkim olan bu düşüncenin çok partili hayatın başlamasında belirgin bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bundan dolayı dönemin yöneticileri, çok partili siyasal rejimin önünü açmak için her türlü çabayı sergilemişlerdir. Böylece gerek dünyanın siyasi şartları gerek iç dinamikler, Türkiye'de uzun bir süre devam eden tek partili hayatın sona ermesine neden olmuş, sancılı da olsa çok partili siyasal hayatın başlaması mümkün olmuştur.

KAYNAKLAR

Atatürk, M. K. (1990), *Nutuk*, (Haz. Zeynep Korkmaz), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Ağaoğlu, S. (1947), *İki Parti Arasındaki Farklar*, Ankara: I. Basım, Arbas Matbaası.

Ağaoğlu, S. (1972), *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, (Y.y): Baha Matbaası.

Ahmad, F. (1995), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Aydemir, Ş. S. (1998), *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Akşin, S. (1997), *Türkiye Tarihi*, İstanbul: 5. Basım C.4, Cem Yayınevi.

Atay, F. R. (1945, 3 Aralık), Yeni Bir Muhalefet Partisi: *Ulus Gazetesi*, 1-2.

Aykol, H. (1996), *Türkiye'de Sağ ve İslamcı Örgütler*, İstanbul: Pelikan Yayınevi.

Başar, A. H. (1946, 10 Ekim), "Demokrat Parti ve muhalefet fikri", *Cumhuriyet Gazetesi*, (7897): 2.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya 2, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer no: 572.2277..3

Başvekilim Mühim Nutku, (1942, 12 Kasım), *Vatan Gazetesi*, (755): 4.

Bayar, C. (T.y) *Başvekilim Adnan Menderes*, (Haz. İsmet Bozdağ), İstanbul: I.Basım, Baha Matbaası.

- Bila, H. (T.y), *CHP Tarihi*, Ankara: I. Basım, Doruk Matbaası.
- Bozdağ, İ. (1975), *Demokrat Parti ve Ötekiler*, İstanbul: Kervan Yayınları.
- Celal Bayar'ın kurduğu partinin adı 'Demokrat Partisi' oluyor, (1945, 12 Aralık), *Son Posta Gazetesi*, (5509): 1.
- Çavdar, T. (1999), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, Ankara: 2. Basım, İmge Yayınevi.
- "Demokrat Parti ve muhalefet fikri", Başar, A. H. (1946, 10 Temmuz), *Cumhuriyet Gazetesi*, (7897): 2.
- Düstur, (1934), Ankara: C.6 s.144.
- Ekinci, N. (1997), *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, İstanbul: I. Basım, Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Esirci, Ş. (1967), *Menderes Diyor ki*, İstanbul: Demokrasi Yayınları.
- Heper, M. (1992), *Türk Demokrasisinin Dünü, Bugünü ve Yarını*, Ankara: TTK Basımevi.
- https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html, 20.03.2023.
- https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946, 22.03.2023.
- Kalkanoğlu, S. (1991), *İsmet İnönü: Din ve Laiklik*, İstanbul: I. Basım, Tekin Yayınevi.
- Karatepe, Ş. (1993), *Tek Parti Dönemi*, İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Kongar, H. (1999), *Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Lewis, B. (1998), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mardin, Ş. (1998), *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul: 5. Basım, İletişim Yayınları.
- Nadi, N. (1945, 4 Aralık), Yeni Parti, *Cumhuriyet Gazetesi*, (7648): 1.
- Resmi Gazete*, (15.6.1945), Ankara: S.6032, s.8894.
- Resmi Gazete*, (26.1.1940), Ankara: S.4417.
- Resmi Gazete*, (12.11.1942), Ankara: S.5255.
- Özek, Ç. (1962), *Türkiye'de Lâiklik*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Şeker, T. (2022), 1950 Seçimler ve Partilerin Din Propagandaları, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (3).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak dergisi*, (1.11.1945), Dönem 7, C.20, Birleşim: 1, s.3,7.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak dergisi*, (17.12.1945), Dönem 7, C.20, Birleşim: 12, s.109.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak dergisi*, (21.5.1945), Dönem 7, C.17, Birleşim: 85, s.229-230.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak dergisi, (17.12.1945), Dönem 7, C.20, Birleşim: 12, s.107.

Timur, T. (1991), *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tuncay, S. (1996), *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2003), *İslamcılık Akımı*, İstanbul: 1.Basım, Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1952), *Türkiye’de Siyasi Partiler*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

Yeni Parti Hazırlığı, (1945, 4 Aralık) *Akşam Gazetesi*, (9743): 1.

Yücekök, A. (1971), *100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.